Geç Antik ve Erken Bizans Dönemlerinde Buhur Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Use of Incense in the Late Antique and Early Byzantine Periods

Büşra Didar ÖZDEMİROĞLU*

Abstract

Incense has historically appeared not only as an aromatic substance but also as an important element used in religious rituals and daily life across different cultures. In the Late Antique and Early Christian periods, the combination of incense and the censer assumed various functions within both liturgical and socio-cultural practices, in addition to reflecting an object–material relationship. The censer, beyond being merely a vessel for burning aromatic substances, gained meaning through its association with incense and functioned as an element of material culture used in both religious spaces and everyday life. Incense itself is regarded as an aromatic compound composed of various aromatic plants, resins, and spices. Its representation is also based on a symbolic framework that differs from its everyday uses. In Christian iconography, the censer is associated with the Virgin Mary, while incense is symbolically linked with Jesus, reflecting an important aspect of this symbolic meaning. In this context, as symbolic and material cultural elements inherited from Pagan and Jewish religious practices and later adopted within Christianity, the tradition of burning incense played a significant role in the purification of sacred spaces and the creation of a spiritual atmosphere. Accordingly, the continued use of incense persisted across different cultures and regions, undergoing various formal transformations while maintaining its presence as both a functional and symbolic practice in religious and everyday life.

* Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, bdozdemiroglu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0009-0004-5345-1144.

Bu çalışma, yazarın "Geç Antik ve Erken Bizans Dönemlerinde Buhur ve Buhurdan: Dini ve Dünyevi Kullanımları ile Buhur İçerikleri" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiş olup, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Yürütülen "LEE512 Akademik Yazım ve Yayın" dersi kapsamında hazırlanmıştır.

Giriş

Koku, yalnızca duyusal bir unsur olmanın ötesinde kültürel, sembolik ve ritüel anlamlar taşıyan önemli bir olgudur. Antik toplumlarda aromatik kokuların elde edilmesi ve bu kokuların belirli amaçlarla kullanılması, dini ve toplumsal uygulamalarla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda aromatiklerin yakılması ile açığa çıkan duman çoğu zaman Tanrılara sunulan bir adak, ibadet ortamının atmosferini güçlendiren sembolik bir araç veya duaların göğe yükselişini simgesi olarak yorumlanmış ve kutsal mekânın algılanışını şekillendiren duyusal bir deneyim yaratmıştır. Antik dönemden itibaren geniş bir coğrafyada görülen bu uygulama, farklı kültürlerde çeşitli anlamlar kazanarak Geç Antik Çağ ve Erken Bizans dönemlerinde de önemini korumaya devam etmiştir. Uygulamada kullanılan buhur; bitkisel, reçineli ya da mineral içeriklerden oluşan ve yakıldığında ortama hoş bir koku yayan aromatik maddelerin genel adıdır. Buhurdanlar ise farklı coğrafya ve dönemlerde malzeme, form ve bezeme özellikleri bakımından çeşitlilik göstermekle birlikte, aromatik maddelerin yakılması için kullanılan kaplardır. Kullanımı yalnızca dini ritüellerle sınırlı kalmamış, gündelik yaşamın çeşitli alanlarında da yer bulmuştur. Bu tür uygulamaların başında saray törenleri, cenaze uygulamaları ve gündelik yaşamın farklı alanlarında kullanımları gelmektedir. Bu durum buhur kullanımını hem ritüel hem toplumsal açıdan gündelik yaşamda çok yönlü işleve sahip olduğunu göstermektedir.

1. Buhur ve Buhurdan Kavramı

Buhurdanlar (Lat. *thuribulum,* Yun. *θυμιατήριον*) farklı kültür ve dinlerde aromatik maddelerin yakılması amacıyla kullanılan kaplardır.[1] Buhur ise bu kaplarda yakılan ve çeşitli bitkiler, reçi-

[1] Acara 1998, 194. Thymiaterion (Tütsülük) terimine atıf M.Ö *5* yüzyılda ilk defa Herodotos tarafından kullanılmıştır. Bkz., Rusyaieva 2019, *5*.

neler, baharatlar ve aromatik maddelerden oluşan karışımlarının genel adıdır.[2] Yakıldığında ortaya çıkan kokulu duman, kutsal mekânın arındırılması ve ritüel atmosferin oluşturulması açısından sembolik bir anlam taşımaktadır.

Buhurdanların ortaya çıkışı genellikle Hristiyanlıkta Kıpti[3] geleneğinin etkili olduğu 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar, bu uygulamanın daha erken dönemlerde Yahudi ibadetlerinde kullanılan tütsü geleneğiyle paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır.[4] Kullanım amaçları göz önüne alındığında buhurdanlar sadece litürjik işlevlere hizmet eden nesneler değil, aynı zamanda farklı sosyal ve kültürel anlamlar taşıyan objeler olarak değerlendirilmektedir.

Buhur ve buhurdan birlikteliği, işlevsel kullanımlarının ötesinde sembolik birer anlam da taşımaktadır. Hristiyan ikonografisinde buhurdanın Meryem'i, yükselen dumanın ise İsa'yı temsil ettiği yönündeki görüşler bu sembolik ilişkiyi göstermektedir.[5] Konstantinopolis Patriği Germanos'a[6] göre buhurdan Mesih'in beşerî doğasını, kor ise onun tanrısal özünü

[2] Shaw & Nicholson 1995, 140.
Mısır bilimciler tarafından aromatik bileşenleri tanımlamanın yanı sıra aynı zamanda buhur ağacını ifade etmek içinde kullanılmıştır. Mısır halkı için aynı zamanda kömür üzerinde yakılan tüm aroma verici malzemelerde aynı tanım kapsamında yer almaktadır. Ayrıca bkz., Tatomir 2016,670.

[3] Kıpti halk için bkz., Kâmil 1987.

[4] Stern 2023, 191.

[5] Köroğlu 2015, 52; Bouras and Kazhdan 1991, 385.'Buhurdan, Mesih'in insaniliğini, içindeki ateş ise onun ilahiliğini temsil eder. Hoş kokulu duman, onun önünden giden Kutsal Ruhun kokusunu açığa çıkarır...' bkz., Evangelatou 2005,122.
II. Korintliler 2:15 Kral James Versiyonu (KJV) Mesih için koku vurgusu yapmıştır. 'Çünkü biz Tanrı'ya Mesih'in hoş kokusuyuz, kurtulanlarda ve mahvolanlarda: birine ölüme ölüm kokusuyuz; diğerine ise yaşama yaşam kokusuyuz. Ve bu şeyler için kim yeterlidir? Çünkü biz Tanrı'nın sözünü bozan çok sayıda değiliz: ama içtenlikle, ama Tanrıdanmış gibi, Tanrı'nın gözünde Mesih'ten konuşuyoruz.' (Bible.com. (t.y.). Erişim:14 Nisan 2025, https://www.bible.com/bible/compare/2CO.2.15-17.

[6] Aziz I. Germanos MS. 715- 730.

simgelemektedir.[7] Hristiyan ikonografisinde Meryem'in bedeni ilahi olanı taşıyan bir unsur olarak yorumlandığından, buhurdan ile sembolik bir ilişki kurulmuştur.[8] Bu bağlamda buhurdan, hoş kokuyu taşıyan bir kap olmasının ötesinde, Meryem'in ilahi olanı dünyaya taşıyan rolüyle ilişkilendirilmiştir. Bu sembolik ilişkiye dair dikkat çekici örneklerden biri Sion Hazinesi içerisinde Kumluca'da bulunan bir buhurdan üzerindeki ithaf yazısıdır. Yunanca kazıma tekniğiyle yazılan metinde "*En değersiz piskopos Eutychianos'tan Tanrı Taşıyıcısı'*na" ifadesi yer almaktadır.[9] Buhurdanın içinde yer alan kömür ise ilahi unsuru simgeleyen bir öğe olarak yorumlanmış ve Meryem'in rahmi ile ilişkilendirilmiştir. Bu yorumun kökeni Yeşeya 6:1–7'[10]de yer alan ve ateşin günahları arındırıcı gücünü vurgulayan anlatıya dayandırılmaktadır.

1.1. Geç Antik ve Erken Bizans Kullanımı

Farklı inanç sistemlerindeki teolojik farklılıklara rağmen buhur yakma uygulamaları Tanrı ile iletişim kurma, ruhsal arınma ve mekânın kutsallık kazanması gibi anlamlar taşıması nedeniyle ritüellere evrensel bir nitelik kazandıran uygulamalardan biri olmuştur.[11] Başlangıçta din adamları tarafından pagan uygulamalarla ilişkilendirilerek eleştirilen bu gelenek,

---

[7] "Ἡ πάλιν ἡ γαστὴρ τοῦ θυμιατηρίου νοηθείη ἂν (ἡ μιᾶ) ἡ (ἡ γιασμένη) μήτρα τῆς (ἁ γίας) παρθένου (καὶ θεοτόκου) φορουῦσα τὸν θειῶν ἄνθρακα Χριστόν." "Ya da buhurdanlığın karnı, kutsanmış rahmiyle kutsal bakire ve tanrı doğuranın, ilahi közü olan Mesih'i taşıyan rahmi olarak düşünülebilir." Bkz., Meyendorff 1984, 78-81; Freeman 2025, 21-44.

[8] Evangelatou 2005, 122. Ayrıca bkz., Bkz. Brightman 1896, 217. Akathistos İlahisinde 'Rejoice, intercession's acceptable incense' Sevin şefaatin kabul edilir buhurdanı/ buhuru şeklinde ifade edilmiştir. Themathesontrust. (t.y). Erişim: 27 Mayıs 2025, https://www.themathesontrust.org/library/akathistos-hymn-salutations-to-the-virgin-mary.

[9] Dumbarton Oaks. https://museum.doaks.org/objects-1/info/27473.

[10] Biblegateway. (t.y.). Erişim: 17 Mart 2025, https://www.bible.com/bible/1/ISA.6.1-7.KJV.

[11] Köroğlu 2015, 53.

zamanla dini yapı içerisinde dönüştürülerek kabul gören bir ritüel hâline gelmiştir. [12]

Buhurdanları yalnızca birer nesne olarak değerlendirmek yerine, onları bulundukları mekânsal bağlam içerisinde ele almak daha bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlam, buhurun ruhani ve dünyevi kullanımları arasındaki farklılıkların anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır. Günümüz verileri, dini mekânlarda ve özel alanlarda kullanılan buhur malzemeleri arasında kesin bir ayrım yapılmasına imkân vermemektedir. Bununla birlikte kullanım amaçlarından kaynaklanan bazı işlevsel farklılıklardan söz etmek mümkündür. Özellikle Hristiyanlığın yaygınlaşma sürecinde Büyük Konstantin döneminde ibadet mekânlarında gerçekleştirilen törenlerin önem kazanmasıyla birlikte buhur kullanımı da litürjik uygulamaların daha belirgin bir parçası hâline gelmiştir. Altın buhurdanların kiliselere bağışlandığı, *Liber Pontificalis*[13] kayıtlarından bilinmektedir.[14] Bu tarihten önce ise kilise kayıtlarında buhur kullanımına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hristiyanların buhur kullandığına dair en erken kaynaklardan biri *Pseudo-Dionysius*'un litürjilerine ilişkin anlatılarında yer almaktadır.[15] Hristiyanlıkta buhur kullanımı temel olarak iki bağlamda değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki Tanrı'ya yönelik gerçekleştirilen litürjik sunular, diğeri ise ibadet mekânı dışında, gündelik yaşamda evlerde gerçekleştirilen uygulamalardır. [16] Dini

[12] Kahlos 2023, 205-232. Ayrıca bkz. Poucher 1950, 387. Gaius Messius Quintus Traianus Decius (249- 251) döneminde inanç sorgulamasına gidilerek buhur yakanların kiliseye girmelerinin doğru kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Bkz., Zonaras 2009, 95.

[13] Roma piskoposların yaşamlarının temel alındığı kronolojik eser MS1. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir.

[14] Bouras and Kazhdan1991, 385. Bkz., Weitzmann 1979, 625. Ayrıca bkz., Osborne 2025, 6. Sadece buhurdan değil buhur için kullanılacak malzemelerde bağışlanmıştır. Liber Pontificalis Ecclesiae Romanae detayları için ayrıca bkz., Caseau 2007, 75-92.

[15] Yeni Platoncu düşünce yapısı ile Hristiyan teolojisini birleştiren Suriyeli rahiptir. Britannica. (t.y). Erişim: 15 Haziran 2025, https://www.britannica.com/biography/Pseudo-Dionysius-the-Areopagite.

[16] Dix 1945, 429.

mekânlarda gerçekleştirilen tütsüleme ritüeli[17]ise genel olarak üç aşamada uygulanmıştır: diakon ve papazın cemaati tütsülemesi[18], ayini yöneten din adamı ile sunuların tütsülenmesi ve son olarak sunu örtüsü ile birlikte sunuların yeniden tütsülenmesi.[19] İbadet mekânlarında tütsü kullanımıyla ilgili erken referanslardan biri MS 5. yüzyılda yaşamış *Cyrruslu Theodoret*'in[20] anlatılarında yer almaktadır. *Theodoret*, tütsü dumanının Hristiyan ibadetlerinde yeni bir uygulama olmadığını ve daha eski kurban gelenekleriyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir.[21] Nitekim Eski Ahit metinlerinde de tütsü ve kurban sunularına ilişkin çeşitli anlatılar bulunmaktadır.

Buhur kullanımının hem fiziksel hem de sembolik anlamlarının birlikte görüldüğü alanlardan biri cenaze ritüelleridir. Kaynaklarda cenaze törenleri sırasında din adamlarının mezar odasını tütsülediği ve ilahiler eşliğinde gerçekleştirilen törenlerde buhurun önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir.[22] Cenazelerde tören alayının[23] tütsü kullanımı yalnızca arınma ile ilişkilendirilmemiş, aynı zamanda yaşayanların korunması ve

[17] Tütsüleme işlemi sadece buhur yakarak gerçekleştirilmemiştir. 'Opening of the Mouth Ceremony' Antik Mısırda ölen kişiye sembolik olarak uygulanan bir ritüeldir. Bu tören sırasında kişinin bedeninin tekrar canlandırılması ve yaşam fonksiyonlarının kazandırılması için Natron peletleri gibi farklı kimyasal bileşenlerden oluşan malzemeler kullanılır. Törenin nasıl gerçekleştirildiğine dair bkz. Erişim: 28 Nisan 2025. https://www.sacred-texts.com/egy/pyt/pyt05.htm. Ayrıca bkz., Harris Lucas 1989, 267; Wilkinson 1994, 181; Abd El-Hamid 2015, 2.

[18] Bu işlem 'Odor incensi episcopo vel ceteris porrigitur' (Tütsünün Piskoposa ve diğerlere sunulması) olarak adlandırılmaktadır. Bkz: Atchley,1909, 322.

[19] Taft 1975, 155; Thessalonika 2011, 237; Mathews 1962, 83-84. Diakonikon odalarında ayin sırasında depo olarak kullanımı için ayrıca bkz., Underwood, 1966.

[20] 393-458/466 Suriye doğumlu ilahiyatçı piskopostur. Erişim: 07 Nisan 2025. https://www.britannica.com/biography/Theodoret-of-Cyrrhus. Britannica. (t.y.).

[21] Petruccıone 2007, 321.

[22] Akyürek 1996,184.

[23] Bkz., Atchley 1909,14. Ayrıca bkz. Mısır cenaze ritüellerinde organların çıkarılmasının ardından kafatasının oluşturduğu boşluk mür ile doldurulmaktadır. Akabinde baş kısmına Günnük bitkisi sürülmektedir. Vücudun tamamı ise Mür, Ardıç ve Tarçından oluşan karışımla yıkanmaktadır. Bu gelenekler Yunanlılar ve Romalılar arasında onurlandırma başlığı altında devam ederek cenazelerde büyük miktarlarda tütsü yakılarak ifade edilmiştir. Öyle ki İmparator Nero'nun eşinin cenaze töreninde bir yıllık Roma tütsü stoklarının harcandığını belirtmiştir. Bkz., Hancock 2021,22.

ortamın arındırılmasıyla da bağlantılı görülmüştür. Litürjik uygulamalarda tütsüleme işlemi genellikle dua ve ilahiler eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda özellikle Mezmurlar'da yer alan ifadelerde dua ve tütsü arasında sembolik bir ilişki kurulmuştur. Tütsü dumanı Tanrı'ya yükselen dualaların sembolik bir ifadesi olarak yorumlanmıştır. [24]

Aromatik kokuların dini temsiliyeti yalnızca fiziksel nesneler aracılığıyla değil, litürjik metinler aracılığıyla da aktarılmıştır. Örneğin 1136 tarihli İstanbul Pantokrator Manastırı Triptykonu'nda tütsüleme ritüelinin ayrıntılı biçimde anlatıldığı görülmektedir. Bu metinde rahibin kutsal alan, ikonalar ve kilisenin farklı bölümlerini tütsülediği belirtilmektedir.[25] Bu anlatımlar, tütsülemenin yalnızca mekânsal arınmayı değil aynı zamanda ritüel düzenin devamlılığını da simgelediğini göstermektedir. *Le Typikon du Christ Sauveur Pantocrator* metninde ise buhur yalnızca hoş kokulu bir duman olarak değil, birey ve toplum için kurtuluş talebini ifade eden bir sembol olarak değerlendirilmiştir.[26] Kamusal alanlarda litürjik işlevleriyle öne çıkan buhurdanlar, zamanla gündelik yaşamda da belirli tören ve uygulamaların parçası hâline gelmiştir. Özel mekân kullanımlarını değerlendirebilmek için ritüelin uygulama biçimlerine bakmak gerekmektedir. Bazı metinlerde ev içi tütsü kullanımlarına dair örnekler yer almakta ve bu uygulamaların özellikle yemek davetleri ya da özel toplantılar sırasında hoş koku sağlamak amacıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.[27] Bu tür uygulamalar, sıradan mekânların belirli ritüeller aracılığıyla sembolik bir anlam kazanmasına da katkı sağlamıştır.

[24] Mezmurlar 141:2.

[25] Jordan 2000, 725-782; Ergin 2015, 331. Kilisede uygulanan Litürjik seremoni için Ayrıca bkz., Mathews 1982, 125-126; Congdon 1996, 181.

[26] Gautier 1974, 128.

[27] Stern 2023, 223.

Arkeolojik buluntular da bu uygulamaların gündelik yaşamda kullanıldığını göstermektedir. Özellikle mezar çevrelerinde bulunan tütsü kalıntıları,[28] buhurların hem ritüel hem de pratik amaçlarla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Böylece buhur yakma geleneği, yalnızca ibadet mekânlarında değil, farklı sosyal ve kültürel bağlamlarda da varlığını sürdürmüştür.

1.2. Buhur İçeriği ve Aromatik Bileşenler

Buhura atfedilen kutsallığın temel kaynaklarından biri dini metinlerde yer alan referanslardır. Bu metinlerde buhur yalnızca hoş kokulu bir duman olarak değil, aynı zamanda dua kabulü, günahların bağışlanması ve hastalıkların giderilmesi gibi anlamlarla ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.[29] Tevrat'ta buhura birden fazla yerde atıfta bulunulmuş ve kullanılacak malzemelere ilişkin çeşitli düzenlemelere yer verilmiştir. [30]

Buhur karışımları çoğunlukla aromatik reçineler, bitkiler ve baharatlardan oluşan bileşimlerdir. Bu karışımlarda özellikle *Frankincense* (günnük) ve *Myrrh* (mür) gibi reçineler temel bileşenler arasında yer almıştır. Antik dünyada kullanılan tütsü karışımlarının içeriği bölgesel kaynaklara göre değişiklik göstermekle birlikte, tarçın, kakule, sakız reçinesi, nardos kökü ve

---

[28] Törenler sırasında hayvansal ve aromatik yağlardan oluşan tütsü topları katılımcıların başlarında kullanılırdı. Bu kristalize toplar saatler içinde çözünerek çevreye güzel kokular yayardı. Bkz., Chovanec 2016, 208.

[29] Bkz., Brightman 1896, 209. Paganlar ev kullanımında hem ev içi şifa hem Tanrıyı memnun etmek olarak düşünmüşlerdir. Hristiyanlar ise evlerini hastalıktan ve kötü ruhlardan korumak için tercih etmişlerdir. Dix 1945, 429. Bkz. Levililer 16:12-13, Mezmurlar 141:2, Vahiy 5-8, Vahiy 8:3-4, Vahiy 8: 3-5. Buhur birçok hastalığa şifa olmasına rağmen mümkün olan her şeyi değiştiremez ve aptallara akıl veremez. Bkz., Atchley 1909, 73.

[30] Mısırdan çıkış 30:34-38'...Güzel kokulu baharat –kara Günnük, onika, kasnı ve saf Günnük– al. Hepsi aynı ölçüde olsun. Bir ıtriyatçı ustalığıyla bunlardan güzel kokulu bir buhur yap. Tuzlanmış, saf ve kutsal olacak. Birazını çok ince döv, buluşma çadırında seninle buluşacağım yere, Levha Sandığı'nın önüne koy. Sizin için çok kutsal olacaktır. Aynı reçeteyle kendinize buhur yapmayacaksınız. Onu RAB için kutsal sayacaksınız. Kim koklamak için aynısını yaparsa halkının arasından atılacaktır.' Ayrıca Bkz. II. Krallar 22:17, II. Krallar 23:5, Yeşaya 65:3, Yeremya 1:16, Yeremya 7:9. Buhur yakma işlemi inanç eksikliği ile yapıldığı sürece kabul görülen bir uygulama değildir. Bkz., Yaşeya 66:3.

çeşitli aromatik bitkiler yaygın olarak kullanılan maddeler arasında sayılmaktadır.[31] Aromatik reçinelerin kullanımı Antik Mısır'dan Yakın Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyada izlenebilmektedir. Özellikle Mısır'da *Kyphi* olarak bilinen tütsü karışımı dini törenlerde ve cenaze ritüellerinde kullanılan önemli bir bileşen olmuştur. Antik kaynaklar ve tapınak yazıtları *Kyphi'nin Frankincense, Myrrh*, sedir, ardıç ve çeşitli aromatik bitkilerden oluşan karmaşık bir karışım olduğunu göstermektedir.[32] Benzer biçimde Yahudi geleneklerinde buhur karışımında kullanılan bileşenlerin belirli ağırlık oranlarına göre hazırlanması gerektiği belirtilmiş ve bu karışımın yılda yalnızca iki kez üretildiği ifade edilmiştir.[33] Bu durum, buhur üretiminin belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiğini ve ritüelin standartlaştırıldığını göstermektedir.

Bu aromatik maddelerin üretim merkezlerinden tüketim bölgelerine ulaştırılması ise "Tütsü Yolu" (*Incense Route*) olarak adlandırılan geniş bir ticaret ağı aracılığıyla gerçekleşmiştir. İki bin kilometreden fazla uzunluğa sahip olan bu ticaret hattı, Arap Yarımadası'ndan başlayarak Levant ve Akdeniz limanlarına kadar uzanmaktaydı.[34] Rota üzerinde Negev bölgesinde bulunan Haluza, Mamshit, Avdat ve Shivta gibi yerleşimler önemli duraklar arasında yer alırken Güney Arabistan ve Doğu Afrika'da üretilen mür ve frankincense reçineleri bu güzergâh aracılığıyla Akdeniz dünyasına taşınmıştır.[35] Ticaret genel olarak iki ana rota üzerinden ilerlemiştir. Bunlardan ilki, Güney Arabistan'da yetiştirilen ya da Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan getirilen aromatik maddelerin kervanlar aracılığıyla Gazze'ye

[31] Feliks and Ouellette 2007, 753-755.
[32] Tatomir 2016, 171.
[33] Babylonian Talmud, Kereithoth 6a.
[34] Tatomir 2016, 671.
[35] Unesco World Heritage Convention. (t.y). Erişim: 03 Ağustos 2024, https://whc.unesco.org/en/list/1107.Erişim 03.08.2024. Ticareti en parlak olduğu zamanda ağaçlardan fazla hasat yapılması, hayvanlar için otlak olarak kullanılması ve iklim değişiklerinin yaşanması ile topraklar zaman içerisinde verimsizleşmiştir. Bkz., Thurlkill 2016, 18.

ulaştırıldığı kara ticaret yoludur. İkinci rota ise Güney Arabistan'daki Qana limanından gemilerle taşınan aromatik ürünlerin Roma ve Mısır limanlarına ulaştırıldığı deniz ticaret yoludur[36] (Harita 1).

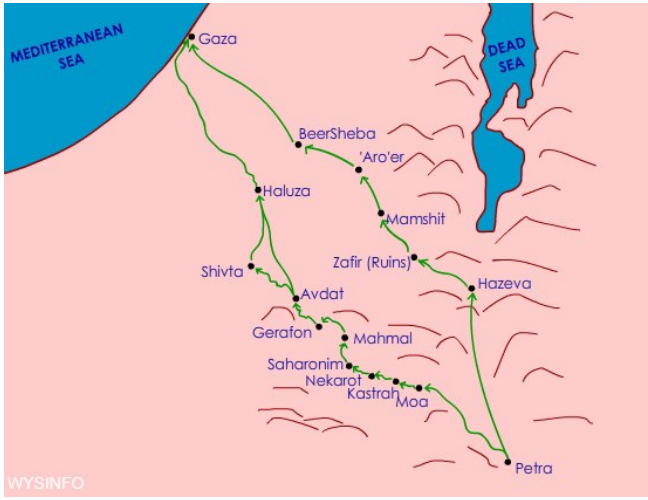

Harita 1. Petradan Gazze'ye uzanan tütsü ticaret rotası. (https://wysinfo.com/some-stations-along-the-perfume-and-incense-route/ Erişim 18 Haziran 2025.)

Bizans döneminde de buhur üretiminde kullanılan aromatik maddeler önemini korumuştur. Konstantinopolis'te bulunan baharat pazarları ve lonca düzenlemeleri bu tür ürünlerin ticaretinin kontrol altında tutulduğunu göstermektedir.[37] VI. Leo dönemine tarihlenen Eparch Kitabı'nda[38] parfümcüler loncasının satması gereken aromatik maddeler arasında tarçın,

[36] Strab. 16.4.19, 16.4.24; Plin. Nat. 12.23. Ayrıca Bkz., Van Beek 1958, 141-152. Greko- Romen döneminde ise deniz ticareti gerçekleştirilmiştir. Hangi güzergâhın kullanılacağı, emniyet ve giderler gibi değişken unsurlar tüccarlar için belirleyici olmuştur. A.g.m. 148. Thurlkill 2016, 1.

[37] Durak 2015,153-54. Pazarlar her ne kadar tıbbi bitkilere erişim kolaylığı sağlasa da maddi koşullar tüm bireyleri eşit kılmamıştır. Bkz., Rusyaieva 2019, 24.

[38] Book of the Eparch M.S 9 ile 10. yüzyıllar arasında yazılmış Başkent Konstantinopolis ticari lonca (esnaf) bilgilerini içeren metindir.

balsam ve mür gibi bitkilere yer verilmiştir. Bu durum, buhur üretiminde kullanılan hammaddelerin Bizans ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 13. yüzyıldan itibaren metinlerde buhurun çoğunlukla *thymiama* (tütsü) başlığı altında genel bir ifadeyle anılması, kullanılan malzemelerin ayrıntılı biçimde tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle sonraki dönemlerde buhur içeriklerinin kesin biçimde belirlenmesi her zaman mümkün olmamaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kokular geçmiş deneyimleri hatırlatan, mekânlara anlam yükleyen ve ritüel uygulamaların aktarımında önemli rol oynayan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda buhur, farklı kültürlerde kokunun temsili hâline gelmiş ve bireysel deneyimlerin ötesinde toplumsal bir hafızanın parçası olarak değerlendirilmiştir. Buhurdanlardan açığa çıkan aromatik duman, yalnızca duyusal bir deneyim sunmakla kalmayıp ruhani dünyayla ilişki kurmanın sembolik bir aracı olarak da kabul edilmiştir. Aromatik maddelerin yakılmasıyla ortaya çıkan duman hem ruhsal hem de bedensel arınmayı simgelemektedir.

Tarihsel süreç içerisinde başlangıçta Pagan gelenekleriyle ilişkilendirilen buhur yakma uygulamaları zamanla Hristiyanlık içerisinde kabul görmüş ve uygulanabilir hale gelmiştir. Bu değişim aromatik bitkiler ve reçinelerin ticaretinin de yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Asya ve Afrika kökenli bu malzemeler kara ve deniz ticaret yolları aracılığıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Buluntu yerlerinin Antakya, Filistin, Irak, Kıbrıs, Konstantinopolis, Mısır, Roma, Sardes, Suriye ve Yemen gibi geniş bir coğrafyaya yayılması, bu objelerin hem Doğu hem de Batı dünyasında yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu bulgular, malzemenin yalnızca dinsel ikonografiyle değil gündelik yaşam pratikleriyle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Kutsal metin-

ler ve dönem kaynakları buhur içeriklerine ilişkin önemli bilgiler sunarken arkeolojik buluntular da metinlerde belirtilen aromatik maddelerin kullanımını desteklemektedir. Sonuç olarak buhurdanlar, Geç Antik ve Bizans toplumlarının dini ritüelleri ile gündelik yaşam pratiklerini bir arada yansıtan önemli maddi kültür öğeleridir.

Kaynakça

Acara, M. 1998. "Bizans Ortodoks Kilisesinde Litürji ve Litürjik Eserler." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15.1:183-201.

Akyürek, E. 1996. *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Bouras, L.and Kazhdan, A. 1991." Censer." *The Oxford Dictionary of Byzantium 1,* 385. Oxford New York: Oxford University Press.

Brightman, F. E. 1896. *Liturgies Eastern and Western*, *1.* Oxford: Clarendon Press.

Caseau, B. 2007. "Incense and fragrances: From house to church. A study of the introduction of incense in the early Byzantine Christian churches." *The Christianization of the Roman World: Proceedings of the 7th International Conference of the Society for Late Antiquity Studies*, Ed. A. Kislinger, 75–92.

Chovanec, Z. 2016. "Making sense of ancient scents: Documenting the use of perfumed substances in ancient Cyprus." *Ancient Cyprus Today: Museum Collections and New Research* (SIMA PB194), Ed. A. Vionis, 207-217. Uppsala: Åströms Förlag.

Congdon, E.A. 1996. "Imperial Commemoration and Ritual in The Typikon of The Monastery of Christ Pantokrator." *Revue des Etudes Byzantines* 54:161-199.

Dix, D. G. 1945. *The Shape of the Liturgy*. London: Dacre Press.

Durak, K. 2015. "Dioskorides ve Orta çağ Bizans İmparatorluğu'na İthal Edilen Tıbbi Bitkiler." *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı,* Ed. B. Pitaraki, 153-160. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları

Atchley, E. G. Cuthbert F. 1909. *A History of the Use of Incense in Divine Worship*. London: Longmans and Green.

Ergin, N., Hedrick, T. L. 2015. "A Shared Culture of Heavenly Fragrance a Comparasion of Late Byzantine and Ottoman Incense Burners and Censing Practices in Religious Contexts." *Dumbarton Oaks Papers* 69:331-354.

Evangelatou, M. 2005. "The Symbolism of the Censer in Byzantine representations of the Dormition of the Virgin." *Image of the Mother of God Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Ed. M. Vassilai, 117-131. London: Ashgate Publishing.

Feliks, J. ve Ouellette J. 2007. "Incense and Perfumes." *Encylopaedia Judaica 9*, 753-755. Jerusalem: Keter Publishing House.

Freeman, E. 2025. "Multimodal Icons in Byzantine Ritual." *Gesta* 64.1:21-44.

Gautier, P. 1974. "Le Typicon Du Christ Sauveur Pantocrator." *Revue des Etudes Byzantines* 32:1-145.

Hancock, J. F. 2021. "Exotic luxuries in antiquity." *Spices, Scents and Silk: Catalysts of World Trade*, Ed. J. F. Hancock, 21-36. CABI.

Harris, J. R., Lucas, A. 1989. *Ancient Egyptian Materials and Industries*. USA: Histories and Mysteries of Man.

Jordan, R. 2000. "Pantokrator: Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople." *Byzantine Monastic Foundation Documents a Complete Translation of the Surviving Founders Typika and Testaments*, Eds. J. Thomas ve A. C. Hero, 757-73. Washington D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Kahlos, M. 2023. "In Search of Local People and Rituals in Late Antiquity." *Being Pagan, Being Christian in Late Antiquity and Early Middle Ages*, Eds. W. Andringa, K. Ritari, J. Stenger, 205-232. Helsinki: Helsinki University Press.

Kâmil, J. 1987. *Coptic Egypt: History and Guide*. Cario: The American University in Cario Press.

Köroğlu, G. 2015. "Erken Bizans Döneminde Buhur-Buhurdan Kullanımı ve Mersin Müzesi'ndeki Buhurdan Örnekleri." *Seleucia and Calycadnum 5*:51-77.

Mathews, T. F. 1962. "An Early Roman Chancel Arrangement and Its Liturgical Functions." *Rivista di Archeologia Christiana* 38:73-95.

Mathews, T. F. 1982. "Private Liturgy in Byzantine Architecture: Towards a Re-Appraisial." *Cahiers Archeologiques: fin de l'antiquite'et Moyen Age* 30:125- 138.

Meyendorff P. 1984. St Pseudo-Dionysius'un I of Constantinople on the Divine Liturgy. NewYork: St. Vladimirs Seminary Press.

Osborne, J., L. Safran 2025. "An Exceptional Early Byzantine Censer in Antalya." *Gesta* 64.1:1-20.

Petruccıone, J. F., Hıll, R. C. 2007. *The Questions on the Octateuch*. Washington: Catholic University of America Press. V1.

Poucher W. A. 1950. *Parfumes, Cosmetics and Soaps*. Volume Two. Londra: Chapman and Hall.

Rusyaieva, M. 2019. Основні відомості про давньоелліньскі фіміатерії та їх призначення [Basic information about ancient Greek thymiateria and their purpose]. *Text and Image: Essential Problems in Art History* 2.8:5-33.

Shaw, I. & Nicholson, P. 1995. *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*. London: British Museum Press.

Stern, K. B. 2023. "Does Smoke Mean Fire? Illumination, Incense, and the Senses in Late Antique Synagogues." *Journal of Late Antiquity* 16:189-237.

Taft, R.T. 1975. The Great Entrance: A History of The Transfer of Gifts and Other Preanapharal Rites of The Liturgy of St. John Chysostom. Roma: Institum Studiorum Orientalium.

Tatomir, R. 2016. "To Cause "To Make Divine" Through Smoke: Ancıent Egyptıan Incense And Perfume. An Inter- And Transdıscıplınary Re-Evaluatıon Of Aromatıc Bıotıc Materıals Used By The Ancıent Egyptıans." *Moestica et Christiana Studies in Honour of Professor Alexandru Barnea*, Eds. C. Capita, R. Cirjan and A. Panaite, 665-78. Baraila: Muzeul Brăilei Carol I Editura Istros.

Thessalonika, S. 2011. *The Liturgical Commentaries*, Çev. S. Hawkes Teeples. Toronto: Panfical Institute of Mediaeval Studies.

Thurlkill, M. 2016. *Sacred Scents in Early Christianity and Islam*. Maryland: Lexington Book.

Underwood, P. A. 1966. *The Kariye Djami*, New York: Pantheon Books.

Van Beek, G. W. 1958. "Frankincense and Myrrh in Ancient South Arabia." *Journal of the American Oriental Society* 78.3:141-152.

Wilkinson, R. H. 1994. *Symbol and Magic in Egyption Art*. New York: Thames and Hudson.

Zonaras. 2009. *The history of Zonaras: From Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*, Çev. T. M. Banchich & E. N. Lane. Londan and New York: Cambridge University Press.